

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ СТРАХУВАННЯ EVOLUTION THEORY OF INSURANCE

УДК 368

Мамонова Г.В.

к.е.н., доцент кафедри комп'ютерної математики та інформаційної безпеки Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Позднякова Л.О.

докторант кафедри фінансових ринків Університет державної фіскальної служби України

У статті проведено аналіз еволюції розвитку теорії страхування. Вирізняючи наукові підходи до визначення природи та змісту поняття «страхування». Доведено, що страхування слід вважати економічною категорією, яка відноситься до сфери фінансів як самостійна категорія. Зроблено висновок, що досліджувати страхування необхідно як цілісну фінансово-економічну категорію, що включає в себе усю сукупність відносин, які виникають у сфері комерційного та державного соціального страхування.

Ключові слова: страхування, теорія страхування, приватне страхування, соціальне страхування.

В статье проведено анализ эволюции развития теории страхования. Выделены научные подходы к определению природы и содержания понятия «страхование». Сделан вывод, что исследовать страхование

необходимо как целостную финансово-экономическую категорию, которая включает в себя всю совокупность отношений в сфере коммерческого и государственного социального страхования.

Ключевые слова: страхование, теория страхования, собственное страхование, социальное страхование.

The article analyzes the evolution of the theory of insurance. Scientific approaches to determining the nature and meaning of "insurance" separated. Insurance should be considered as an economic category proved. Insurance relates to the financial sector as a separate category. It is concluded that insurance should explore how an integrated financial-economic category, which includes the entire set of relations that arise in commercial and state social insurance.

Key words: insurance, the theory of insurance, private insurance, social insurance.

Постановка проблеми. Процес пізнання страхування потребує перегляду і експлікації тих еталонів і ідеалів, методологічних засад, які раніше сформувалися, але не є відповідними до сьогодення. Вивчення теорії страхування має ґрунтуватися на визначенні природи та змісту страхування і корелюватися із розвитком сучасної наукової дійсності. Подальший розвиток теорії страхування потребує формування її осучасненої парадигми, що неможливо без чіткого визначення поняття «страхування» як наукової категорії. Тому сьогодні виникла необхідність у нових дослідженнях природи та сутнісних рис страхування, його взаємозв'язків і взаємозалежностей з іншими поняттями та реальною ситуацією в страховій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення теорії страхування, обґрунтування його теоретико-методологічних засад знайшло своє відображення у значній кількості ґрунтовних праць, починаючи з А. Сміта, К. Маркса, А. Вагнера, К. Воблого і закінчуючи науковим доробком сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, дослідженню еволюційного розвитку теорії страхування та формування його осучасненої парадигми приділені наукові праці таких знаних вітчизняних вчених як В. Базилевича, О. Василика, О. Гаманкової, В. Опаріна та інших. Серед наукового доробку щодо теоретико-методологічних проблем страхування слід виокремити праці таких зарубіжних вчених як А. Гвозденко, Ф. Коньшина, Л. Рейтмана, К. Турбіної та інших. Проте, сучасна галузь страхування України розвивається в умовах необхідності її докорінного реформування, значного впливу екзогенних факторів, виникненням безлічі новітніх проблем, які

потребують вирішення. Розв'язання цих питань можливе лише за умови ґрунтовного опрацювання теорії страхування і на цьому підґрунті формування осучасненої парадигми всієї страхової системи.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз розвитку теорії страхування, обґрунтування економічної природи, змісту та формулювання осучасненого визначення категорії «страхування».

Викладення основного матеріалу дослідження. Еволюція страхових відносин слугувала об'єктивною основою для формування страхової науки та теорії. Водночас, частина сучасних проблем у страховій сфері пов'язана із недостатнім науковим обґрунтуванням теоретико-методологічних засад соціально-економічної природи і змісту страхування. Відомі економісти страхування як окремий напрям науки не досліджували, однак, зазначали важливість та необхідність його вивчення. Зокрема, А. Сміт у вагомій праці «Дослідження природи і причини багатства народів» підтверджує важливість страхових організацій, «які забезпечують значну стійкість достатку окремих осіб, розподіляючи між багатьма людьми ті збитки, які б розорили окрему особу, страхові підприємства полегшують збитки для всього суспільства» [1, с. 541-542.].

Знаний англійський вчений А. Маршалл у праці «Принципи економіксу» досліджував роль страхування у мінімізації підприємницьких ризиків, акцентуючи увагу на витратах. Аналізуючи загальні витрати підприємства, в роботі здійснено акцент на витрати, які пов'язані із страхуванням. Зокрема вчений зазначає, що «якщо збитки від пожеж чи катастроф на морі, коли вони виникають, можуть бути дуже великими, тоді ці додаткові витрати вва-

жаються виправданими почасти через торгіві міркування» [2, с. 397-398.].

Одне із головних вчень про теорію страхування – це теорія страхового фонду, яку висунув К. Маркс у науковій праці «Капітал». Згідно із теорією страхового фонду джерелом його формування є додаткова вартість – єдина частина додаткової вартості та додаткового продукту, а отже і додаткової праці [3, с. 382.]. Головне призначення страхового фонду – компенсація витрат, які виникли у процесі виробництва. Подальша еволюція наукових поглядів на теорію страхування виокремила амортизаційну теорію страхового фонду.

Основні положення цієї теорії сформулював А. Вагнер, який вважав, що страховий фонд, так само як і амортизаційний, утворюється через поступовий перехід частини вартості засобів виробництва на готовий продукт. Величина вартості, що переходить до амортизаційного фонду, залежить від ступеня зношування основного капіталу, а тієї частини вартості, що переходить до страхового фонду, від ступеня ризику його втрати. Тобто, джерелом формування страхового фонду є перенесена частина вартості.

Отже, А. Вагнер став одним із перших відомих дослідників, який з точки зору політекономії та у взаємозв'язку із державними фінансами вивчав теорію страхування. Висвітлення економічної природи страхування та ініціатива запровадження державної страхової монополії знайшла своє відображення у роботі А. Вагнера «Держава і страхування» (1881 р.). Вчений дотримувався позиції, що страхування слід вивчати не як комерційний інститут, а як «загальну потребу», при цьому «індивідуальний момент відступає назад, соціальний – виступає вперед» [4]. У роботі «Фінансове господарство» (1883 р.) А. Вагнер вивів закон про постійно зростаючі державні потреби та довів, що причиною такого зростання є історично обумовлене постійне розширення соціальних функцій держави. Відтак, К. Маркс і А. Вагнер, на основі дослідження джерел формування страхового фонду, сформували та розвинули теорії страхового фонду – марксистську та амортизаційну, що сприяло зародженню та еволюційному розвитку теорії страхування.

Значний внесок у розвиток теорії страхування внесли українські вчені, зокрема, М. Туган-Барановський у ґрунтовній праці «Основи політичної економії» (1909 р.) трактував страхування як «своєрідний метод боротьби з тими випадковими нещастями, які вражають не одночасно обширні групи господарств, а окреме господарство» [5, с. 354]. Страхову операцію М. Туган-Барановський ідентифікує як один із видів мінової угоди, тобто, на думку вченого, страхова премія обмінюється на право отримання значно більшої страхової суми, при умові настання страхової події.

Зокрема, автор зазначає «страхувальник аналогічний кредиту, застрахований – боржнику, і тому правдиве місце загальної теорії страхування – у відділі обміну» [5, с. 360-361].

Ще одним видатним теоретиком страхування вважається український науковець К.Г. Воблий, який у праці «Основи економії страхування» (1915 р.) [6, с. 10] трактує страхування як вид господарської діяльності на основі солідарності та зворотності, що має своєю ціллю покриття майбутньої потреби. Вчений визначає місце страхування у системі політичної економії та зауважує, що частина науковців відносить страхування до сфери обміну, частина – до споживання або розглядають страхування як самостійний розділ політичної економії, поряд с теоріями про виробництво, обіг, розподіл та споживання. Сам К. Воблий розглядав страхування з економічної точки зору і зазначав, що страхування є «важливим народногосподарським інститутом, котрий посідає своє особливе місце в соціальному господарстві і величезним чином впливає на різноманітні сторони економічного життя» [6, с. 32]. Вчений підкреслює економічне значення страхування як для суб'єктів господарювання, так і для фізичних осіб: «людство для того, щоб захистити себе від пагубного впливу небезпек в економічному відношенні, створило особливий прийом боротьби з небезпеками, відомий під назвою «страхування» [6, с. 10]. Академік К. Воблий відносить страхування до сфери розподілу до складу якого відносить вчення про доходи.

Еволюційний розвиток теорії страхування знайшов своє втілення у наукових працях таких видатних вчених як В. Райхер [7, с. 99], В. Серебровський [8, с. 4], О. Хаген [9, с. 5, 19], які вперше у теорії страхового права запропонували чіткий розподіл страхування на приватне страхування (Privatversicherung) та соціальне страхування (Socialversicherung). До приватного страхування вчені віднесли страхування індивідуальних господарств та окремих осіб, до соціального страхування – обов'язкове страхування найманих працівників. Такий розподіл мав надзвичайно важливе значення у розвитку теорії страхування, так як відтоді страхування як економічне явище стало вивчатися за двома напрямками, – як приватне та як соціальне.

Важливу роль у розвитку теорії страхування відіграла праця «Основи страхового дела» (1906 р.) А. Манеса, в якій автор розвив теорію приватного, комерційного страхування. Вчений трактує страхування як вид економічної передбачуваності й одночасно організацію, яка ґрунтується на взаємодопомозі [10, с. 13]. Автор поділяє страхування на приватне та соціальне, при цьому зазначає, що у полі його дослідження – приватне страхування, яке поділено на три групи: особисте

страхування; страхування майна (транспортне страхування, вогневе, від градобою, від крадіжки); страхування інтересів (страхування від законної відповідальності, перестраховування).

В подальшому теорія страхування поповнюється новими науковими надбаннями. Значимість чіткого визначення поняття «страхування» як наукової категорії полягає у необхідності окреслити в ньому сутнісні риси і зв'язки з іншими поняттями, які виділяють його серед усіх інших, без яких цього поняття немає, а саме поняття застосовне для всіх чи абсолютної більшості явищ, подій чи суб'єктів суспільних відносин чи об'єктів матеріального світу, що відображаються цією науковою категорією [11, с. 27]. Підхід, запропонований А. Шиховим до ідентифікації поняття «страхування» важко переоцінити, так як він дозволяє усвідомити не тільки сутність поняття, але й його специфічні відмінності, взаємозв'язок та взаємозалежність з іншими економічними категоріями.

Частина вітчизняних та зарубіжних науковців [12, с. 12; 13, с. 21; 14; 15; 16; 17], розкриваючи економічну природу страхування, пов'язують його з процесом формування централізованих страхових фондів і їхнього використання на відшкодування збитків. Теоретичне обґрунтування існуючих точок зору щодо розуміння економічної природи страхування дало підстави вітчизняному досліднику О. Хавтуру [16] зробити висновок, що страхування найбільш доцільно розглядати як «вид господарської діяльності спеціалізованих установ, пов'язаної із формуванням грошових фондів за рахунок сплати страхових внесків (премій, платежів) юридичними і фізичними особами з метою покриття їх майбутньої потреби у захисті інтересів у разі настання страхових випадків та з поповненням цих фондів у процесі ефективного розміщення тимчасово вільних коштів».

Твердження академіка К. Воблого [6, с. 13, 27], що «страхування як економічний захід захисту цілісності майнового фонду має розглядатися у зв'язку з розподілом» та те, що «економічна категорія страхування є частиною фінансів, її специфічні особливості служать об'єктивною передумовою для включення страхових відносин як самостійної сфери у фінансову систему», відповідає й сучасному науковому баченню страхових відносин як перерозподільних. Однак, значна частина вітчизняних та зарубіжних науковців [18, с. 17; 19; 20; 21, с. 4; 22], на підставі того, що перерозподільні відносини пов'язані із рухом грошової форми вартості, категорію «страхування» відносять до складової частини категорії «фінанси».

Також розглядають страхування у складі фінансів відомі українські вчені О. Василик [23, с. 288], В. Опарін [24, с. 98], О. Гаманкова [25], яка вважає, що «страхування виступає специфічною фінансовою категорією».

У науковій літературі існують й інші підходи до визначення економічної природи та сутності страхування. Має місце ставлення деяких вчених, до страхування як до економічної категорії, яка займає проміжне місце між фінансами і кредитом. Зокрема, Л. Ларіонова [26] визначає страхування як «надто специфічний продукт фінансово-кредитної системи, який може нормально розвиватися і давати великі прибутки державі лише за умов економічної і законодавчої стабільності». На думку В. Дьяченка [27, с. 442-443], «...страхування – це галузь особливих грошових відносин, що займають проміжне місце між фінансами і кредитними відносинами». У знайденій науковій праці «Основы политической экономии» [28] автор зауважує, що «при страховій угоді обмінюється страхова премія на право отримання, у майбутньому, при появі відомих умов, більш великої страхової суми – подібно тому, як при кредиті обмінюється надання на час капіталу (послуг) за відому винагороду (проценти) у майбутньому. Страхувальник аналогічний кредитор, страховик – боржник». Російський вчений Є. Коломін [29] також підтримує позицію, щодо фінансово-кредитної сутності страхування і наголошує на тісному взаємозв'язку між страхуванням і кредитом. Існує також точка зору, що нова роль страхових компаній полягає в тому, що вони все більше виконують функції спеціалізованих кредитних інститутів – опосередковано займаються кредитування певних сфер і галузей господарської діяльності [30, с. 40].

Висунута рядом науковців гіпотеза щодо аналогічності страхування із кредитуванням ґрунтується на поверненні страхових платежів. Однак, це здійснюється далеко не при всіх видах та формах страхування, а також тільки по закінченні терміну дії договору страхування (при визначених видах страхування життя), або при настанні страхової події, яка є страховим ризиком за умовами договору страхування.

В науковій літературі зустрічаються й інші думки щодо визначення економічної природи та сутності страхування. Зокрема, на думку Т. Ротовой та А. Руденко [31, с. 22] «страхування – це система економічних відносин...щодо забезпечення захисту майнових інтересів...», в інтерпретації М. Жаровой [32], «страхування пов'язане з імовірнісним рухом грошової форми вартості» і слугує «для відшкодування збитку, завданого різними несприятливими випадковими явищами господарюючим суб'єктам...», з позиції П. Нікольського [33], страхування – відкладання премії за ризик.

Водночас, із еволюційним розвитком теорії страхування сформувалася наукова думка, що страхування є самостійною фінансово-економічною категорією. Зокрема, В. Баранова [34, с. 21-22] зазначає, що «страхування, порівняно із фінансами, має більш обмежену сферу

дії, яка підлягає жорсткому регулюванню з боку держави. Тому вважаємо, що категорія «страхування» має підпорядкований характер відносно фінансів, але є самостійною категорією економічних відносин, так як відображає специфічні відносини та має свою сферу застосування». На думку Н. Грищенка, [35, с. 9-10], об'єктивний характер процесу страхування виділяє його в самостійну фінансову категорію поряд з фінансами і кредитом, що має низку притаманних їй особливостей. В. Базилевич зауважує, що «страхування має такі характеристики, які вирізняють його, виводять за межі системи суто фінансових відносин» [36, с. 9]. А. Самойловський вважає, що страхування, «незважаючи на зовнішню схожість, не вміщується в рамки традиційного розуміння категорії фінансів» [37, с. 6]. Професор Л. Нечипорук зазначає, що «в усі блоки фінансів як системи економічних відносин (державні фінанси, кредитну систему, фінанси підприємств, вторинний фінансовий ринок, міжнародні фінанси) органічно вписуються страхові відносини. Виступаючи у грошовій формі, закріплюючи ці відносини юридичними документами, страхування має риси, що з'єднують його з категоріями «фінанси» та «кредит», і водночас виконує характерні тільки для нього функції та тільки йому властиву роль, що дозволяє розглядати страхування як самостійну економічну категорію» [38, с. 11].

Таким чином, страхування – це система перерозподільних фінансово-економічних взаємовідносин щодо формування та використання цільових страхових фондів з метою страхового захисту учасників цих відносин.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи наведені вище міркування щодо визначення природи та змісту страхування, ми дійшли висновку, що страхування слід вважати економічною категорією, яка відноситься до сфери фінансів як самостійна категорія. Водночас, ідентифікація страхування як фінансово-економічної категорії повинна враховувати те, що сфера страхових відносин значно ширша, ніж тільки комерційне страхування, вона включає в себе і державне соціальне страхування. Тому досліджувати страхування необхідно з позиції системного підходу як цілісну фінансово-економічну категорію, яка включає в себе усю сукупність відносин, які виникають у сфері комерційного та державного соціального страхування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. [Вступ. Стаття и коммент. канд. экон. наук Афанасьева В.С.]. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
2. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; предисл. Дж. М. Кейнса; пер. с англ.

В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера. – М: Эксмо, 2008. – 832 с.

3. Маркс К. Твори в 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс; пер. з 2-го рос. вид. Т. 25., Ч. II. – К.: Політвидав. України, 1965. – 511 с.

4. Wagner A. Der Staat und das Versicherungswesen / A. Wagner – 1881.

5. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / М.І. Туган-Барановський; наук. ред., автор передмови і вступ. ст. С.М. Злупко. – Л.: ВЦ Львів. Нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 628 с.

6. Воблый К. Основы экономики страхования / К.Г. Воблый. – М.: Анкил, 1995. – 228 с.

7. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер. – М.; Л-д: Изд-во АН СССР, 1947. – 282 с.

8. Серебровский В.И. Очерки советского страхового права. / В.И. Серебровский – М.; Л-д: Госиздат, 1926. – 138 с.

9. Hagen O. Das Versicherungsrecht. / O. Hagen – Ehrenbergs Handb. d. HR, 1922.

10. Манес А. Основы страхового дела / А. Манес; пер. с нем. под. ред. и с допол. М.И. Ушакова. – СПб.: М.В. Кечеджи-Шаповалова, 1909. – 173 с.

11. Шихов А.К. Страхование / А.К. Шихов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 431 с.

12. Коньшин Ф. В. Государственное страхование в СССР / Ф. В. Коньшин. – М.: Госфиниздат, 1949. – 404 с.

13. Шерменев М. К. Финансовые резервы как фактор планомерного развития социальной экономики: автореф. дис. на соискание степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / М.К. Шерменев. – М., 1971. – 32 с.

14. Шахов В.В. Введение в страхование: экономический аспект / В.В. Шахов. – М.: Финансы и статистика, 1992. – 192 с.

15. Приходько В.С. Методология обліку страхової діяльності та аналіз платоспроможності страховика: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. ек. Наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / В.С. Приходько. – К.: КНЕУ, 2000. – 16 с.

16. Хавтур О.В. Фінансові потоки страхових компаній в умовах трансформації економіки України: автоеф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.В. Хавтур. – Тернопіль.: Тернопільська академія народного господарства, 2004. – 25 с.

17. Гвозденко А.А. Основы страхования: ученик / А.А. Гвозденко. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 304 с.

18. Страхование от А до Я. / под ред. Л.И. Корчевой, К.Е. Турбиной. – М.: ИНФРА, 1996. – 624 с.

19. Навроцький Д.А. Формування страхового ринку України: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Д.А. Навроцький. – Київ.: Інститут економічного прогнозування НАНУ, 2015. – 16 с.

20. Євченко Ю.В. Страхування в країнах з ринковою економікою (використання світового досвіду в умовах України): автореф. на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Ю.В. Євченко. –

Київ.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2000. – 21 с

21. Страхование дело : учеб. / под ред. Л. И. Рейтмана. – М. : Банк. и биржевой науч.-консультатив. центр, 1992. – 524 с.

22. Фурман В.М. Страховой рынок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / В.М. Фурман. – Київ.: Державна установа «Інститут економіки і прогнозування НАНУ», 2006. – 36 с.

23. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик – К.: НІОС, 2000. – 416 с.

24. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В. Опарін – Київ: КНЕУ, 2005. – 240 с.

25. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України: сутність, тенденції та шляхи розвитку: автореферат на здобуття наук. ступ. д-ра ек. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О.О. Гаманкова – Київ: ДВНЗ Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, 2010 – 33 с.

26. Ларіонова Л.Ф. Страховой рынок в Україні. Яким йому бути? / Л.Ф. Ларіонова / Фінанси України. – 1996. – №8.

27. Дьяченко В. П. Товарно-денежные отношения и финансы при социализме / В. П. Дьяченко. – М. : Наука, 1974. – 495 с.

28. Туган-Барановський М.И. Основы политической экономии: 5-е изд. – Г.: Право, 1918. – 540 с.

29. Коломин Е.В. Всероссийское научное общество приглашает к сотрудничеству / Е. Коломин // Финансовые услуги. – 2001. – № 1–2. – С. 44–49.

30. Страхування: теорія і практика: навчально-методичний посібник / Внукова Н.М., Успенко В.І.,

Временко Л.В. та ін. – Харків: Бурун Книга, 2004. – 376 с.

31. Ротова Т.А. Страхування: навч. посіб. / Т.А. Ротова, Л.С. Руденко – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 400 с.

32. Жарова М.В. Страховой рынок и основные проблемы его становления в России: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01. «Политическая экономия» / М.В. Жарова. – Нижний Новгород: Волго_Вятская академия государственной службы, 2000. – 28 с.

33. Никольский П.А. Основные вопросы страхования / П.А. Никольский. – Казань, 1895. – 160 с.

34. Баранова В.Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи: монографія / В.Г. Баранова. – Одеса.: Видавництво «ВМВ», 2009 380 с.

35. Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности. / Н.Б. Грищенко – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001. – 274 с.

36. Базилевич В. Д. Страховой рынок України : монографія / В. Д. Базилевич. – К.: Знання: КОО, 1998. – 374 с.

37. Самойловський А. Л. Державне регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання» / Самойловський А. Л. – Київ: Н.-д. екон. ін-т М-ва економіки України, 2000. – 16 с.

38. Нечипорук Л.В. Інверсійний тип формування та особливості розвитку страхового ринку України в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Л.В. Нечипорук. – Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2011. – 38 с.